

ТЕНДЕНЦИИ В СТРУКТУРНАТА ДИНАМИКА НА ПЛАЩАНИЯТА ОТ СИСТЕМАТА ЗА СОЦИАЛНА ЗАЩИТА В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Маргарита Шопова, m.shopova@uni-svishtov.bg

Докт. Иванка Цветанова,

Катедра „Математика и статистика“

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

Резюме: Обект на изследване са плащанията от системата за социална защита. Направена е обща характеристика на социалната защита в контекста на Европейската система за интегрирана статистика на социалната защита (ESSPROS). Представен е профилът на социалната защита в България на базата на изплатените помощи и обезщетения. Използвани са официални статистически данни, публикувани от НСИ и събирани чрез системата ESSPROS. Извършен е описателен анализ на структурната динамика на плащанията по функции на социалната защита в България за периода 2005 – 2016 г. Чрез интегралния коефициент на структурните изменения е оценена интензивността на промените.

Ключови думи: социална защита, ESSPROS, схеми на социална защита, функции на социалната защита, изплатени обезщетения за социална защита, структурни изменения.

JEL: C10, I38

TRENDS IN THE STRUCTURAL DYNAMICS OF PAYMENTS FROM SOCIAL PROTECTION SYSTEM IN BULGARIA

Assoc. Prof. Margarita Shopova, PhD

Ivanka Tsetanova, PhD Student

Department of Mathematics and Statistics

Dimitar Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Abstract: The subject of research are the payments from social protection system. A common characteristic of social protection has been made in the context of the European System of integrated Social PROtection Statistics (ESSPROS). The profile of the social protection in Bulgaria is presented on the basis of the provided benefits. Official statistical data, published by NSI and gathered through the ESSPROS is used. Descriptive analysis of the dynamics of the structure of the social benefits in Bulgaria for the period 2005 – 2016 is employed. Intensity of the changes is evaluated through the integral coefficient of structural changes.

Key words: social protection, ESSPROS, social protection schemes, social protection functions, social benefits, structural changes.

JEL: C10, I38

ТЕНДЕНЦИИ В СТРУКТУРНАТА ДИНАМИКА НА ПЛАЩАНИЯТА ОТ СИСТЕМАТА ЗА СОЦИАЛНА ЗАЩИТА В БЪЛГАРИЯ¹

Доц. д-р Маргарита Шопова, m.shopova@uni-svishtov.bg

Докт. Иванка Цветанова,

Катедра „Математика и статистика“

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

Въведение

Подобряването на жизненото равнище на европейските граждани чрез осигуряване на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж е основната цел на Стратегия „Европа 2020“. Нейното постигане в България е обвързано с изпълнението на национални политики, формулирани в „Национална програма за развитие: България 2020“ (Национална програма за развитие: България 2020, 2012). Предизвикателство, пред което е изправено правителството, е провеждането на социална политика, насърчаваща социалното сближаване чрез адекватна, достъпна и финансово устойчива социална защита на уязвимите групи от населението. В този аспект основна роля има социалното подпомагане чрез предоставянето на помощи и/или услуги за преодоляване на определени рискове и осигуряването на жизнения минимум на нуждаещи се лица и домакинства.

Обект на изследване в разработката са плащанията от системата за социална защита в България. **Предмет** на изследване е структурата на изплатените помощи и обезщетения по функции на социалната защита в България за периода 2005 – 2016 г. **Цел** на разработката е да се представи съдържанието и предназначението на социалните помощи и обезщетения съгласно системата ESSPROS и чрез статистически методи да се разкрият състоянието и тенденциите в структурата им в България за периода 2005 – 2016 г. В изследването са използвани официални статистически данни, публикувани от НСИ. Съгласно прилаганата методология (Европейска система за интегрирана статистика на социалната защита. Методология) те се събират чрез Европейската система за интегрирана статистика на социалната защита (European System of integrated Social PROtection Statistics - ESSPROS). Поради това, началото на периода на изследването е първата година, за която България е предоставила данни за социалната защита след включването ѝ към ESSPROS през 2007 г. Краят на периода е определен съобразно най-новите налични статистически данни.

1. Обща характеристика на социална защита в контекста на системата ESSPROS

За оценка на ефективността от провежданите мероприятия в областта на социалната политика, и в частност – за социалната закрила, са необходими качествени, пълни и сравними статистически данни. Именно това е предназначението на Европейската система за интегрирана статистика на социалната защита (ESSPROS). ESSPROS е инструмент за статистическо

¹ Статията е подготвена по Проект №6-2019 на Института за научни изследвания на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов. Участието на авторите при написването ѝ е както следва: доц. д-р Маргарита Шопова – въведение, точка 1, точка 2, заключение; докт. Иванка Цветанова – точка 3.

изучаване, създаден с цел наблюдение на социалната защита на населението в страните членки на Европейския съюз – извършените разходи във вид на социални плащания и финансовите потоци за тяхното обезпечаване. Законодателната рамка на изследването се определя от Регламент (ЕО) №458/2007 на Европейския парламент и на Съвета от 25 април 2007 година относно Европейска система за интегрирана статистика на социалната закрила (ESSPROS) (Регламент (ЕО) № 458/2007 НА Европейския Парламент и на Съвета от 25 април 2007 година относно Европейската система за интегрирана статистика на социалната закрила (Esspros), 2007), като чрез допълнителни регламенти е уточнявано и конкретизирано неговото прилагане.

Функционирането на методологичната рамка на ESSPROS изисква утвърждаването и използването на дефиниция за социална защита, една и съща във всички страни, с което се гарантира сравнимост на събираните статистически данни. Регламент (ЕО) №458/2007 определя социалната защита като действия от страна на публични или частни организации с фокус към домакинствата и лицата, които са насочени към облекчаването им по отношение на определен набор от рискове или потребности. Важно условие една подобна институционална намеса да се класифицира като социална защита е липсата на едновременна взаимна или индивидуална договореност за това. Като се елиминират особеностите и традициите в социалната защита в отделните държави, с тази дефиниция се уточняват типични рискове и потребности. В обхвата на социална закрила се включват: болест и/или здравеопазване, инвалидност, старост, възникване на наследствени права, семейство/деца, безработица, жилищно настаняване, социална изолация, неклассифицирана другаде. Нормалното съществуване на уязвимите групи от населението изисква защитата им от тези рискове с цел гарантиране удовлетворяването на техни основни потребности и достойни условия на живот. Затова те се дефинират като **функции на социалната защита**.

Финансирането на социалната защита и регулирането на предоставяните помощи и обезщетения се извършва по различни системи от правила, които са основание за обособяване на **схемите за социална защита**. Те се прилагат от институционални единици, принадлежащи към различните икономически сектори – корпорации с основна дейност производство на стоки и услуги за пазара; органи на държавното управление, чиито пълномощия обхващат цялата територия на страната или част от нея; домакинствата; нетърговските организации, обслужващи домакинствата; нерезидентните институционални единици. Чрез схемите за социална защита се извършва преразпределение на акумулираните в тях приходи, предназначени за покриване на социални рискове и потребности на лицата и домакинствата, притежаващи съответните права. В ESSPROS са определени следните схеми:

- схема 1 – обхваща натрупването и изразходването на паричните средства на Държавното обществено осигуряване, обособени във *фонд "Пенсии"*;
- схема 2 – обхваща изразходването на паричните средства, предоставяни на Държавното обществено осигуряване за сметка на бюджета на държавата, обособени във *фонд "Пенсии несвързани с трудова дейност"*;
- схема 3 – обхваща натрупването и изразходването на паричните средства на Държавното обществено осигуряване, обособени във *фонд "Трудова злополука и професионална болест"*;
- схема 4 – обхваща натрупването и изразходването на паричните средства на Държавното обществено осигуряване, обособени във *фонд "Общо заболяване и майчинство"*;

- схема 5 – обхваща натрупването и изразходването на паричните средства на Държавното обществено осигуряване, обособени във фонд "Безработица";
- схема 6 – обхваща натрупването и изразходването на паричните средства на Държавното обществено осигуряване, обособени в *Учителския пенсионен фонд*;
- схема 7 – свързана е с натрупването и управлението на паричните средства в *Професионалните пенсионни фондове*;
- схема 8 – свързана е с натрупването и управлението на паричните средства в *Универсалните пенсионни фондове*;
- схема 9 – свързана е с натрупването и използването на ресурса на *Националната здравно-осигурителна каса*;
- схема 10 – свързана с провеждането на допълнително здравно осигуряване;
- схема 11 – свързана с плащанията за *здравни грижи, пряко финансирани от държавата*;
- схема 12 – свързана с предоставяните от бюджета на Агенцията за социално подпомагане парични средства за *подпомагане на семейства с деца и закрила на детето*;
- схема 13 – свързана с предоставяните от бюджета на Агенцията за социално подпомагане парични средства за *социално подпомагане*;
- схема 14 – свързана с предоставяните от бюджета на Агенцията за социално подпомагане и Агенцията за хората с увреждания парични средства за *социална интеграция на хората с увреждания*;
- схема 15 – свързана с предоставяните от бюджета на Агенцията по заетостта парични средства за *активни мерки за заетост*;
- схема 16 – свързана с предоставяните от бюджета на Министерството на образованието и науката парични средства за *социални стипендии за ученици и студенти*;
- схема 17 – свързана с предоставяните от бюджетите на общините парични средства за *социални услуги, извършвани от общините*;
- схема 18 – свързана със *социалните помощи и обезщетенията, извършвани от работодателя*.

Възможно е една и съща институционална единица да управлява повече от една схема, както и една и съща схема да се администрира от повече от една институционални единици. Схемите за социална защита представляват статистически единици в системата ESSPROS. Наблюдението за всяка от тях включва събирането на данни за получените приходи и извършените разходи.

Приходите по схемите за социална защита са обособени в четири групи. Определящи са две от тях – социалноосигурителни вноски и вноски от централното правителство. Според данни на НСИ (Приходи за социална защита, н.д.) те формират над 98% от постъпленията по схемите. *Социалноосигурителните вноски* са плащания от работодателите и от осигурените лица, предназначени за придобиване или запазване правото на социални обезщетения от страна на работници и служители, лица и домакинства. *Вноските от централното правителство* представляват текущи и капиталови трансфери от правителството, както и извършени от него плащания към държавни и други схеми за социална защита. Незначителна част от общите приходи се получават от *трансфери между различните схеми и други източници* (лихви и дивиденди от собственици на активи, постъпления от дарения и завещания и др.).

Най-голям относителен дял от **разходите** на схемите за социална защита имат извършените социални плащания – над 96% (Разходи за социална защита, н.д.). Те се реализират чрез плащания в брой, възстановяване на направени разходи (реимбурсация) или предоставяне на стоки и услуги. Останалите разходи се разпределят на *административни, трансфери между схемите и други* (обикновено лихви към кредитори или данък върху доход или имущество).

Таблица 1

Схеми за финансиране на плащанията по функции на социалната защита

Функции	Схеми																		
	Схема 1	Схема 2	Схема 3	Схема 4	Схема 5	Схема 6	Схема 7	Схема 8	Схема 9	Схема 10	Схема 11	Схема 12	Схема 13	Схема 14	Схема 15	Схема 16	Схема 17	Схема 18	
Болест/ Здравна грижа	✓	✓	✓	✓					✓	✓	✓							✓	
Инвалидност	✓	✓	✓				✓	✓						✓				✓	
Навършена възраст/Старост	✓	✓	✓			✓												✓	
Наследници		✓	✓	✓			✓	✓					✓						✓
Семейство/Деца				✓								✓					✓	✓	✓
Безработица					✓										✓				✓
Жилищни нужди													✓						
Социално изключ- ване, неклаифи- цирано другаде													✓					✓	

Авторова разработка

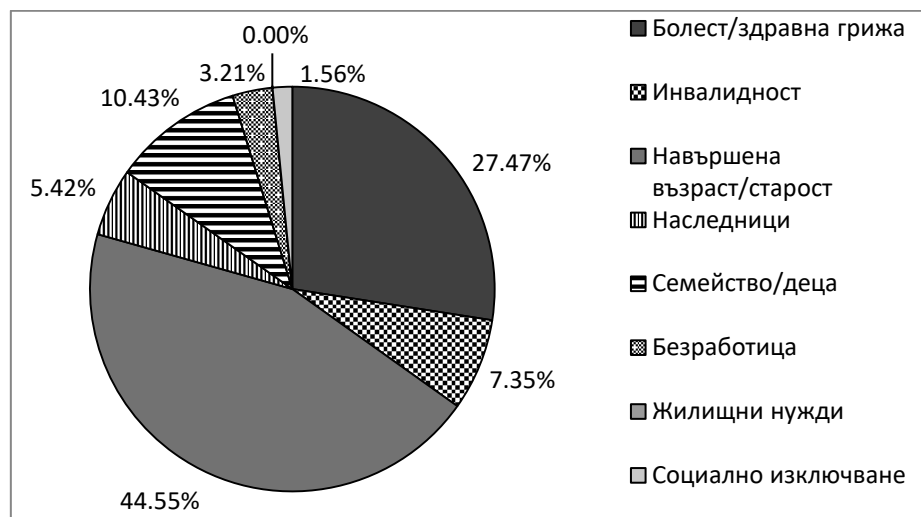
Схемите за социална защита отразяват спецификата на обезпечаване на необходимия ресурс за финансиране на дейностите по отделните функции на провежданата социална защита (табл. 1). Изплатените помощи и обезщетения биват парични и в натура. **Паричните обезщетения** се изплащат без от получателите им да се изисква доказване на направените разходи. Изплащането им може да става периодично, на еднакви интервали от време (седмично, месечно или на тримесечие) или еднократно (по конкретен повод, предоставяни наведнъж или на части). **Плащанията в натура** изискват доказване на направените разходи от техните получатели. Те се отпускат под формата на стоки или услуги, директно или за възстановяване на разходи, съобразно състоянието на получателя (бенефициента).

2. Профил на социалната защита в България - помощи и обезщетения по функции

Структурата на плащанията от системата за социална защита в България за 2016 г. е представена на фиг. 1. Най-висок е относителният дял на обезщетенията, изплатени по функция „Навършена възраст/старост“, а именно 44,55%. Тази

определяща роля може да се обясни със застаряването на населението, следствие от което е увеличаването на броя на лицата в пенсионна възраст. Предназначението на социалните плащания по това направление е поддържане на доходите и подпомагане в брой или в натура на лицата, придобили съответното право във връзка с възрастта. Социалната защита се осъществява срещу рисковете, свързани с напреднала възраст, загуба на доход, недостатъчен доход, липса на независимост при изпълнение на ежедневните дейности, намалено участие в социалния живот и др. Тя се осигурява чрез периодични плащания като пенсия за осигурителен стаж и възраст, ранна пенсия за навършена възраст, настаняване в домове за стари хора, еднократно подпомагане чрез обезщетения в натура и др.

По функцията „Болест/здравна грижа“ през 2016 г. са изплатени 27,47% от сумата на всички обезщетения. Обяснение за високия относителен дял са недостатъчно добрите условия на труд, нездравословният начин на живот поради бедност, стресът и несигурността на работното място и в обществото и т. н. Подпомагането чрез тази функция има за цел да се оказва подкрепа на лица във връзка с тяхно физическо или психическо заболяване, да се полагат грижи за поддържане, възстановяване и подобряване здравето на защитените лица. Социалната защита чрез парични обезщетения е насочена към изцяло или частично заместване загубата на доход от труд поради временна нетрудоспособност в резултат на общо или професионално заболяване, или злополука. Пренебрежимо малка част от този вид обезщетения са свързани с преодоляването на специфични здравни рискове, като асистирана репродукция, лечение в чужбина и др. Медицинските грижи, с които се извършва превенция, лечение и рехабилитация на здравето, се разглеждат като помощи и обезщетения в натура. Те включват болнично лечение, извънболнични здравни грижи, закупени или предоставени фармацевтични продукти и могат да бъдат директно предоставени или реимбурсирани.

Фигура 1. Структура на изплатените социални помощи и обезщетения в България през 2016 г.

Обезщетенията, изплатени по функцията „Семейство/деца“, представляват 10,43% от сумата на всички обезщетения за 2016 г. Защитата е насочена към подпомагане на грижите за членовете на семейството, като фокусът са децата. За защита на семейството и децата се предлагат социални услуги. Горната възрастова граница за подпомагане на дете е до приетата възраст за завършване на средно

образование, която може да се увеличи, ако детето продължава образованието си в по-висока степен или е с увреждане. Паричните помощи и обезщетения, еднократни или периодични, са предназначени за осигуряване на финансова подкрепа при бременност, раждане, осиновяване, отглеждане на деца. Повече от половината от сумата на обезщетенията към тази група са в подкрепа на дохода при раждане на дете – те зависят от дохода и целят да компенсират загубата на доход поради отсъствието от работа по повод раждане или осиновяване на дете. Други парични помощи и обезщетения са еднократната помощ при раждане, обезщетението при отпуск за отглеждане на дете, семейните или детските надбавки или плащанията за деца с увреждания. За някои от тях се прилага подоходен критерий. Плащанията в натура се отпускат в зависимост от дохода и/или имотното състояние на получателя. Те са насочени към осигуряването на подслон или пансион за деца и семейства, предоставяне на стоки и услуги, покриване на част от разходите и таксите за млади или многодетни семейства. Предвид обстоятелството, че подкрепата за семействата и децата е съществен аспект на социалната политика, относителният дял на сумите, изплатени по тази функция е твърде малък, за да могат да се реализират намеренията за преодоляване на демографската криза, намаляване на бедността и ограничаване на социалното изключване.

С относителен дял 7,35% функцията **„Инвалидност“** се нарежда на четвърто място според размера на изплатените обезщетения. Инвалидността е състояние на физическо или умствено увреждане, което ограничава способността или лишава напълно индивида да се включи в икономически дейности или да води нормален социален живот за определен по-кратък или по-продължителен период. Затова е необходимо да бъдат поддържани доходите и да бъдат подпомагани финансово или в натура инвалидизираните лица, което е и целта на тази функция. Паричните помощи и обезщетения осигуряват доход при инвалидност на лица във възраст, преди приетата за пенсиониране. Към тази група се отнасят пенсиите за инвалидност, обезщетенията за полагане на грижи, както и помощите, изплащани за икономическа интеграция на лица с увреждания. Чрез плащанията, в т.ч. предоставяни в натура, се предлагат специфични за лицата с увреждания рехабилитационни услуги, осигуряване на личен асистент и/или помощно-технически средства, поддържане на специализирани домове и защитени жилища и др. услуги. Подкрепата за хората в неравностойно положение е мерило за зрелостта на обществото. Затова въпреки разнообразието от възможности за помощи и обезщетения по функция **„Инвалидност“**, изплатените суми са недостатъчни както в абсолютното изражение, така и като относителен дял.

Обезщетенията по функция **„Наследници“** са 5,43% от всички изплатени обезщетения през 2016 г. Предназначението им е да подпомагат лицата и семействата при смърт на член на семейството. Специфичните рискове, които се покриват от тях, обясняват малкия им относителен дял в социалната защита. Чрез периодично плащане на наследствена пенсия или добавка към пенсията на преживелия съпруг/а, чрез еднократна помощ за починало лице или други парични помощи и обезщетения се осигурява временен или постоянен доход на претърпелия загуба близък роднина. Помощи и обезщетения в натура по тази функция в България се предоставят само за компенсиране на наследниците във връзка със смъртта на военноинвалиди или военнопострадали.

Относително малък е дялът на помощите и обезщетенията, изплатени по функция **„Безработица“** - едва 3,21% от общата сума на всички плащания. Предназначението им е да поддържат доходите на безработните лица. Паричното

обезщетение при безработица, добавката за професионална квалификация, компенсацията за съкращение и други плащания при дългосрочна безработица са различни варианти за изцяло или частично заместване на дохода поради загубата на работа, за осигуряване на минимален доход за поддържане на нормален живот, за облекчаване на разходите за квалификация и преквалификация. Помощите и обезщетенията в натура помагат на безработните при необходимост да пътуват или да се преместят с цел да търсят и намерят работа в друго населено място, да повишат професионалната си квалификация или да придобият нова такава, осигуряват помощ и облекчение чрез предоставяне на подходящи стоки и услуги. Необходимо е да се отбележи, че социалната защита за безработица поставя по-голям акцент на пасивните мерки отколкото на активните, каквито са квалификационните програми, наставничеството, помощта при започване на самостоятелна стопанска дейност и др. По този начин се ограничава мотивацията на безработните и те не активизират действията си към подобряване на икономическото и социалното си положение чрез намиране и започване на работа.

Функцията **„Социално изключване, некласифицирано другаде“** (за стегнатост в следващото изложение за тази функция ще се използва краткото наименование „Социално изключване“) е насочена към подпомагане на лица и семейства, които не биха могли да се причислят към целевите групи, чиито рискове и нужди се покриват чрез останалите функции. Тук най-общо се отнасят изключително бедни хора, бежанци, жертви на криминално насилие, пристрастени към наркотици или алкохол и др., за които социалното изключване е вече факт или са в риск от такова. През 2016 г. за изплащаните месечни или еднократни социални помощи, за осигуряване на храна и подслон в кризисни центрове, наблюдавани жилища и центрове за временно настаняване, за целеви помощи и др. социални услуги е използвана 1,56% от сумата на всички обезщетения.

Стойността на помощите и обезщетенията по функция **„Жилищни нужди“** възлиза на незначителните 0,0027% от общия размер на обезщетенията за социална защита. Предназначението им е да подпомогнат разходите за жилищно настаняване. Закрилата по тази функция е обвързана с прилагането на имотен ценз за правото на плащане, а помощта се предоставя единствено в натура. В България социалната защита по тази функция се изразява в месечна целева помощ за заплащане на наем на общински жилища на специални категории лица – сираци до 25-годишна възраст, самотни възрастни хора над 70-годишна възраст, родител, който сам отглежда децата си, самотни лица с трайно намалена работоспособност и др.

Големите структуроопределящи относителни дялове на изплатените обезщетения по функциите **„Навършена възраст/старост“** и **„Болест/здравна грижа“** могат да се аргументират с обстоятелството, че предоставянето на някои плащания не е обвързано със специални изисквания за имотно състояние на лицата. Такива, например, са пенсията за осигурителен стаж и възраст и платеният отпуск по болест. С други думи, този тип социална защита се характеризира с широк обхват и голям брой получатели. Правото на плащания при настъпване на рискове и в състояние на нужда при останалите функции се определя от наличието на специфични признаци, които е необходимо да притежава лицето или домакинството, обект на подпомагане. Това е причина за малките по големина съответни относителни дялове на изплатените помощи и обезщетения.

3. Статистически анализ на структурната динамика на извършените плащания от системата за социална защита в България за периода 2005-2016 г.

Структурата на извършените плащания в полза на правоимащите лица и домакинства в България за периода 2005-2016 г. е представена в табл. 2. От нея е изключена функцията „Жилищни нужди“ поради пренебрежимо малкия относителен дял на обезщетенията по нея.

През целия изследван период се запазва най-голям относителният дял на извършените плащания по функция „Навършена възраст/старост“. Може да се забележи тенденция към намаляване на този дял – от 46,53% в началото до 44,55% в края на периода. Средногодишното намаление е 0,18 процентни пункта. Вариациите около средното равнище от 45,55% са по-големи до 2009 г., когато се достига най-високият относителен дял от 47,82%, а през следващите две години се регистрира забележим спад до 44,99%. От 2010 г. има незначителни колебания около средно равнище 44,89%.

С най-малък среден относителен дял 1,88% се характеризира размерът на плащанията по функция „Социално изключване“. Относителният дял през 2005 г. е 2,72%, като стойностите над 2% се запазват до 2008 година включително. След спад през 2009 г. до 1,45%, до края на периода относителните дялове на извършените плащания варират слабо около средно равнище от 1,56%. Средногодишното намаление на относителните дялове за целия изследван период е 0,15 процентни пункта.

Таблица 2

Структура на извършените плащания по функции на социалната защита в България за периода 2005-2016 г.

Година	Функции на социална защита							Общо
	Болест/ здравна грижа	Инвалид- ност	Навършена възраст/ старост	Наслед- ници	Семейство/ деца	Безрабо- тица	Социално изключ- ване	
2005	29,03	8,42	46,53	4,61	6,80	1,89	2,72	100,00
2006	26,09	9,14	47,82	4,84	7,41	2,19	2,51	100,00
2007	26,75	8,18	46,29	4,59	9,74	1,99	2,46	100,00
2008	29,56	7,37	44,99	4,45	9,03	2,31	2,29	100,00
2009	22,80	8,36	46,79	5,02	12,43	3,15	1,45	100,00
2010	24,22	7,66	46,58	4,97	11,69	3,43	1,45	100,00
2011	25,92	7,64	45,11	5,06	11,23	3,45	1,59	100,00
2012	26,07	7,83	44,35	5,66	10,76	3,54	1,79	100,00
2013	25,99	7,99	44,92	5,73	10,68	3,18	1,51	100,00
2014	27,66	7,68	43,97	5,48	10,72	2,90	1,59	100,00
2015	26,79	7,57	44,73	5,47	10,95	2,90	1,59	100,00
2016	27,47	7,35	44,55	5,43	10,43	3,21	1,56	100,00

Източник: (Демографска и социална статистика-Социална защита-Изплатени обезщетения, н.д.) и изчисления на авторите.

Тенденция към намаление на относителните дялове на извършените плащания се наблюдава и при функциите „Болест/здравна грижа“ и „Инвалидност“ – средногодишното намаление е съответно 0,45 и 0,09 процентни пункта. В началото на периода относителния дял на функцията „Болест/здравна грижа“ е 29,03%, а в края е 27,47%. Средният относителен дял е 26,53%. До 2011 г. вариациите около средното равнище са по-силно изразени, отколкото след това. Нещо повече, от 2011 г. се забелязва незначително нарастване на относителните дялове на изплатените обезщетения. В началото на периода размерът на обезщетенията по функция „Инвалидност“ е 8,42% от общата сума на всички обезщетения и намалява до 7,35%. Средното равнище на показателя за целия период е 7,93%, като колебанията около него са по-изявени до 2009 г.

При останалите три функции за социална защита се наблюдава тенденция към повишаване на относителните дялове на предоставените по тях плащания. С най-високо средногодишно нарастване от 0,61 процентни пункта се характеризира функцията „Семейство/деца“. Средното равнище на относителния дял на плащанията е 10,16%. В динамиката на показателя могат да се обособят два подпериода. До 2009 г. нарастването на относителните дялове е по-интензивно от 6,80% до 12,43%, или средногодишно с 1,14 процентни пункта. То компенсира слабо средногодишно намаление от 0,26 процентни пункта на относителните дялове от 2010 г. до 2016 г., когато са отчетени 10,43%. Функцията „Безработица“ е с положително средногодишно изменение от 0,17 процентни пункта. Средният относителен дял на извършените плащания е 2,84%, като най-нисък е в началото на периода – 1,89%, а най-голям е през 2012 г. – 3,54%. Подинамично е нарастването на показателя до 2009 г., когато достига 3,15%. След този период колебанията са незначителни около средната стойност 3,23%. При функцията „Наследници“ се забелязва равномерна тенденция към нарастване на относителния дял от 4,61% през 2009 г. до 5,43% през 2016 г. Средногодишното изменение е 0,09 процентни пункта.

Общият извод, който може да се направи за динамиката на относителните дялове на помощите и обезщетенията по функции на социалната защита е, че колебанията са по-силно изразени до 2009-2010 г. След това те се стабилизират около средно равнище, съответно за всяка функция.

Измененията на относителните дялове на извършените плащания за изследвания период могат да бъдат обективно оценени чрез изчисляване на средните темпове на развитие за всеки от получените динамични редове – те са разположени по колоните на табл. 2. Резултатите са представени в колона 1 на табл. 3.

Потвърждават се изводите за незначително намаляване на относителните дялове на помощите и обезщетенията по функциите „Болест/Здравна грижа“, „Инвалидност“, „Навършена възраст/Старост“ и „Социално изключване“ – съответно с 0,11%, 1,19%, 0,57% и 5% средногодишно. В същото време се отбелязва малко по-чувствително нарастване – съответно с 2,04%, 3,29% и 4,64% – на ролята на останалите три функции: „Наследници“, „Семейство/Деца“ и „Безработица“.

Коефициентите на вариация на относителните дялове могат да се приемат за оценка на колебанията в динамиката на относителния дял на плащанията по всяка от функциите за социална защита. Както се вижда от резултатите, поместени в колона 2 на табл. 3, най-големи отклонения около съответните средни равнища за периода се отбелязват за функциите „Социално изключване“, „Безработица“ и „Семейство/Деца“. Вариациите около средните равнища на относителните дялове на останалите три функции са незначителни.

Таблица 3

Средни темпове на развитие и коефициенти на вариацията на динамичните редове от относителните дялове на извършените плащания по функции на социалната защита в България за периода 2005-2016 г.

(%)

Функции	Среден темп	Коефициент на вариация
<i>a</i>	<i>I</i>	<i>2</i>
Болест/Здравна грижа	99,89	6,71
Инвалидност	98,81	6,25
Навършена възраст/Старост	99,43	2,52
Наследници	102,04	8,20
Семейство/Деца	103,29	15,72
Безработица	104,64	20,06
Социално изключване	95,00	24,26

Авторова разработка

Цялостна оценка за промените, настъпили в структурата на извършените плащания от системата за социална защита, може да се получи чрез изчисляване на показатели, които са обобщаващи измерители на структурни изменения. В настоящето изследване е използван интегралният коефициент на структурните изменения, известен е в научната литература като коефициент на проф. Гатев. Той се изчислява по формулата:

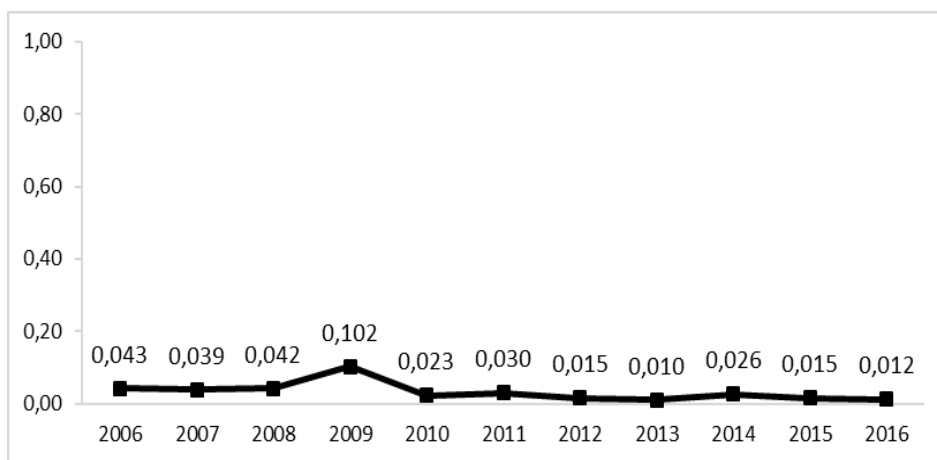
$$K_s = \sqrt{\frac{\sum(v_1 - v_0)^2}{\sum v_0^2 + \sum v_1^2}}$$

където v_0 и v_1 са относителните дялове на структурните елементи съответно през базисния и през отчетния период. Значенията му варират в граници между 0 и 1 – колкото повече се приближават към 1, толкова по-интензивни са структурните промени, т.е. различията между структурите за всяка година от изследвания период (за подробности виж (Гатев, 2007, стр. 45)). Тук е изчислен при верижна база. Значенията на коефициента за периода 2005-2016 г., изчислени при верижна база, са представени на фиг. 2.

Графичното изображение показва относителна стабилност в динамиката на показателя – без изразени колебания и със слабо изразена тенденция към намаляване на значенията му. Единственото изключение е най-голямото значение 0,102, изчислено за 2008 г., с което промените спрямо предходната година се оценяват като слаби (Шопова, 2018, стр. 45). То може да се приеме за екстремална стойност на коефициента, като се има предвид, че за всяка от останалите години на периода значенията му са между 0,010 и 0,043. До 2010 г. промените в структурата се оценяват като незначителни, а след това такива почти отсъстват.

Почти незабележимите структурни изменения се натрупват и за 12-годишния период те могат да се оценят като слаби, тъй като значението на интегралния коефициент, изчислен за 2016 г. при база 2005 г., е 0,63. Оценката на структурните изменения е основание за извода, че структурата на изплатените помощи и обезщетения от системата за социална защита за периода 2005-2016 г. не се

променя. Запазва се водещата роля на функциите „Навършена възраст/старост“ и „Болест/здравна грижа“, както и несъщественото участие на останалите функции.

Фигура 2. Интегрален коефициент на структурните изменения при верижна база на извършените плащания по функции на социалната защита в България за периода 2005-2016 г.

Заклучение и изводи

В резултат на проведеното изследване на състоянието и динамиката на разпределението на извършените плащания по функции на социална защита може да се направи извод, че от 2005 г. до 2016 г. не са настъпили съществени изменения в структурата им. Установената структура на изплатените помощи и обезщетения е в пряка връзка с икономическата конюнктура в страната, следствие от неблагоприятната демографска ситуация и здравното състояние на населението. Подкрепата, парична или в натура, е насочена най-вече към възрастното население и към някои категории социално слаби лица и домакинства – безработни, лица с увреждания, самотни родители и др.

Ниската ефективност на плащанията е резултат на обстоятелството, че почти всички видове помощи и обезщетения, изплащани от системата за социална защита, изпълняват пасивни компенсаторни функции. Много по-резултатни биха били активните мерки, които да стимулират инициативата на уязвимите групи в решаването на социалните им проблеми, например помощ за участие на безработни в квалификационни програми, за разширяване обхвата на профилактичните прегледи, за развитие на социална икономика, която да осигурява трудова реализация на лица с увреждания и т.н. Предоставянето на помощи и обезщетения като форма на социална защита има положителен ефект за ограничаване на бедността и социалното изключване. Проява на социалната ангажираност на държавата е разработването и реализацията на политики, които са насочени към по-адекватно разпределяне на плащанията, извършвани чрез системата за социална защита.

Цитирана литература

Гатев, К. (2007). *Методи за анализ на структури и структурни ефекти*. София: УИ „Стопанство“.

Демографска и социална статистика-Социална защита-Изплатени обезщетения. (н.д.). Изтеглено на 30 май 2019 г. от Национален статистически институт: www.nsi.bg.

Европейска система за интегрирана статистика на социалната защита. Методология. (н.д.). Изтеглено на 1 July 2019 г. от Национален статистически институт:
http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/metadata/Social_1_Methodology.pdf

Национална програма за развитие: България 2020. (2012). Извлечено от Министерски съвет. Портал за обществени консултации:
<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=765>

Приходи за социална защита. (н.д.). Изтеглено на 30 юни 2019 г. от Национален статистически институт:
https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=487

Разходи за социална защита. (н.д.). Изтеглено на 30 юни 2019 г. от Национален статистически институт:
https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=461

Регламент (ЕО) № 458/2007 НА Европейския Парламент и на Съвета от 25 април 2007 година относно Европейската система за интегрирана статистика на социалната закрила (Esspros). (30 4 2007 г.). *Официален вестник на Европейския съюз*, стр. L 113/3.

Шопова, М. (2018). *Статистически анализ на структури*. Свищов: АИ „Ценов“.